IQRO JURNALI , IQRO JOURNAL, ИКРО ЖУРНАЛИ
ISSN:2181-4341| wordlyknowledge.uz/index.php/iqro
Volume 21 Issue 2 May 2026

ARAB TILI GRAMMATIKASIDA MAD TURLARINING IFODALANISHI

G‘anixonova Sevaraxon Asatulla qizi
Oriental universiteti, Filologiya va tillarni o‘qitish (Arab tili) yo‘nalishi, 3-bosqich talabasi
Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.20291290

ANNOTATSIYA

Arab tili fonetikasining muhim qismi bo‘lgan “Mad” (cho‘ziq unlilar) mavzusi atroflicha tahlil qilinadi. Mad turlarining kelib chiqish sabablari, ularning cho‘zilish miqdorlari va turlari klassik tajvid qoidalari asosida yoritilgan. Shuningdek, maqolada har bir mad turiga Qur’oni karim oyatlaridan misollar keltirilib, ularning o‘zbek tilidagi talqini berilgan.

Kalit so'zlar: mad, harakat, qasr, tavassut, tul, mad asliy, mad far’iy, tajvid, arab tili fonetikasi.

KIRISH

Arab tilida so‘zlarning ma’nosi unli tovushlarning qisqa yoki cho‘ziq aytilishiga ko‘ra o‘zgarishi mumkin. “Al-Mad” (المد) lug‘atda “cho‘zish”, “ziyoda qilish” ma’nolarini anglatadi. Istilohda esa mad harflari (ا، و، ي) yoki lin harflari (و، ي) yordamida tovush vaqtini ma’lum sabab tufayli cho‘zishga aytiladi. Madni to‘g‘ri qo‘llash nafaqat tajvid ilmi, balki umumiy tilshunoslik nuqtayi nazaridan ham nutqning aniqligini ta’minlaydi.

METODOLOGIYA

Tadqiqot jarayonida qiyosiy tahlil, tavsifiy metod va klassik tajvid manbalaridan (jumladan, Ibn al-Jazariyning “Jazariya” asari) foydalanildi. Madning turlari va ularning cho‘zilish vaqti “harakat” birligi asosida tizimlashtirildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

1. Madning o‘lchov birliklari (أزمنة المدود)

Mad vaqti “harakat” bilan o‘lchanadi. Bir harakat – bir qisqa unlini (fatha, damma yoki kasra) aytish uchun ketadigan vaqtdir. Qiroat imomlari mad darajalarini beshga bo‘lishgan:

Al-Qasr (القصر): 2 harakat miqdorida cho‘zish (tabiiy mad kabi).
Fuvayqal qasr (فويق القصر): 3 harakat miqdorida cho‘zish.
At-Tavassut (التوسط): 4 harakat miqdorida cho‘zish.
Fuvayqat Tavassut (فويق التوسط): 5 harakat miqdorida cho‘zish.
At-Tul (الطول): 6 harakat miqdorida cho‘zish.

2. Madning bo‘linishi

Sababiga ko‘ra mad ikki turga bo‘linadi:

1. **Asliy (أصلي):** Hamza yoki sukun kabi qo‘shimcha sabablarga bog‘liq bo‘lmagan o‘zak mad.
2. **Far’iy (فرعي):** Hamza yoki sukun sababli yuzaga keladigan va asliy maddan tarqalgan qo‘shimcha madlar.

Hukmiga ko‘ra esa:

Lozim (لازم): Hammasi cho‘zilishiga va miqdoriga ittifoq qilgan.
Vojib (واجب): Cho‘zilishiga ittifoq qilingan, miqdorida ixtilof bor.

Joiz (جائز): Cho‘zilishi va miqdorida ham ixtilof bor.

MAD TURLARINING BATAFSIL TAVSIFI

Mad Asliy va unga qo‘shiluvchilar

Tabiiy mad (المد الطبيعي): Alif, vov (sokin, oldi damma) va yo (sokin, oldi kasra) harflari ishtirokida bo‘ladi.

Misollar: {هُدًى} (Hudan - to‘g‘ri yo‘l), {سُدًى} (Sudan - bekorchi), {عَمًى} (Amun - ko‘rlik).

Hukmi: Vojib, 2 harakat.

Madning ilovalari (ملحقات المد الطبيعي):

1. **Mad Ivaz (العوض):** Fathali tanvin ustida to‘xtaganda alifga almashishi.

Misol: {عَلِيمًا} (Aliyman - biluvchi) - to‘xtaganda “Aliymaa” bo‘ladi.

2. **Mad Tamkin (التمكين):** Ikki “ya” yoki ikki “vav” yonma-yon kelganda madni aniq ifodalash.

Misol: {حُيِّيتُم} (Huyyiytum - salomlashsangiz), {ٱلَّذِي يُوَسۡوِسُ} (Allaziy yuvasvisu - vasvasa soladigan).

3. **Sila Sug‘ro (الصلة الصغرى):** “Ha” kinoya harfining ikki harakatli cho‘zilishi.

Misol: {إِنَّهُۥ كَانَ} (Innahu kaana - albatta u edi).

4. **Hayyun Tohur (ألفات حي طهر):** Surahlar boshidagi harflar (Ha, Ya, To, Ha, Ro).

Mad Far’iy (Qo‘shimcha madlar)

Sukun sababli madlar:

1. **Oriz lis-sukun (العارض للسكون):** Vaqf (to‘xtash) sababli keladigan sukun.

Misol: {ٱلرَّحِيمِ} (Ar-Rahiym - Rahmli). To‘xtaganda “Ar-Rohiim” (2, 4, 6 harakat).

2. **Mad Liyn (اللين):** Liyn harflaridan (vov, yo) keyin to‘xtash.

Misol: {خَوۡفٍ} (xovf - qo‘rquv).

3. **Lozim Kalimiy Musaqqal (اللازم الكلمي المثقل):** Maddan keyin tashdidli harf kelishi.

Misol: {ٱلۡحَآقَّةُ} (Al-Haaqqoh - haqiqiy bo‘luvchi (qiyomat)).

4. **Lozim Kalimiy Muxaffaf (اللازم الكلمي المخفف):** Maddan keyin oddiy sukunli harf kelishi.

Misol: {ءَآلۡـَٰٔنَ} (Al-ana - endimi, hozirmi).

Hamza sababli madlar:

1. **Muttasil (المتصل):** Mad va hamza bir so‘zda kelishi.

Misol: {سِيٓـَٔتۡ} (Siy’at - yomon bo‘ldi). (4-5 harakat).

2. **Munfasil (المنفصل):** Mad birinchi so‘z oxirida, hamza keyingi so‘z boshida kelishi.

Misol: {إِنَّآ أَنزَلۡنَٰهُ} (Innaa anzalnaahu - Albatta biz uni tushirdik).

3. **Sila Kubro (الصلة الكبرى):** Sila madidan keyin hamza kelishi.

Misol: {إِنَّهُۥٓ أَنَا} (Innahu ana - Albatta u menman).

4. **Badal (البدل):** Hamza mad harfidan oldin kelishi.

Misol: {ءَامَنُوٓاْ} (Amanu - Iymon keltirdilar).

XULOSA

Mad qoidalari arab tili nutq madaniyatining poydevori hisoblanadi. Ibn al-Jazariy aytganidek, madlar lozim, vojib va joizga bo‘linadi. “Eng kuchli sabab” (قاعدة أقوى السببين) qoidasiga ko‘ra, bir harfda ikki sabab jamlansa, kuchlirog‘i olinadi. Masalan, {ٱلۡمَـَٔابِ} (Al-ma’aab - qaytish joyi) so‘zida badal va oriz madlari kelsa, kuchliroq bo‘lgan Oriz madi qo‘llaniladi. Shuningdek, “Lafzning o‘ziga o‘xshashiga tengligi” (قاعدة اللفظ في نظيره كمثله) qoidasiga ko‘ra, bir turdagi madlar bir xil miqdorda cho‘zilishi shart.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ibn al-Jazariy, “Al-Muqaddimatul Jazariya”.
2. Mahmud Koshg‘ariy, “Devonu lug‘at-it turk”.
3. Qur’oni karim tajvid qoidalari qo‘llanmasi.
4. New Headway and Oxford Student’s Book (Ingliz tili bilan qiyosiy metodika uchun).